

A VILÁGREND VÁLTOZÁSA ÉS A GLOBALIZÁCIÓ

CHANGING WORLD ORDER AND GLOBALIZATION

Bayer József

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, professor emeritus
jozsefbayerdr@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A mai világrend a globalizáció terméke, és válsága is összefügg a globalizációs folyamat teremtette új kihívásokkal. A szerző megkülönbözteti a világrendszer fogalmát, amely főleg a világ-gazdaság szerkezetére vonatkozik, a világrendtől, amely viszont elsődlegesen politikai fogalom, a mai világrendszer intézményes, politikai és jogi kereteit jelenti. Vázolja a világrend történeti alakulását és elméleti értelmezéseit, ezt követően a II. világháború után kialakult, amerikai vezetésű, ún. „hegemón liberális világrendet” érő új kihívásokat elemzi. Ezek közül a legfontosabb az újonnan iparosodó fejlődő országok gazdasági felemelkedése, főként Kína rivális nagyhatalomként való jelentkezése és változó stratégiája. Ismerteti az amerikai hegemonián nyugvó, „szabályalapú liberális világrend” erényeit és korlátait, valamint az egypólusú világrendet érő bírálatokat. Egy fragmentált, multilaterális világrend mint alternatíva a versengés és az együttműködés egységét igényli, amelynek kialakításában a szerző az Európai Uniónak is szerepet szán.

ABSTRACT

The contemporary world order is the product of globalization, and its present crisis also derives from the new challenges of its ramifications. The article distinguishes between the notion of world system, referring mainly to the structure of the world economy, respectively world order as a basically political notion, describing its institutional, political, and legal frames, defined and supported by a hegemon power. After outlining the historical developments and theoretical interpretations of world order, the author analyses the post-world war ‘hegemonic liberal world order’ under American leadership and its problems. The greatest challenge comes from the ‘rising of the Rest’, i.e., the economic development and political influence of newly industrialized developing countries and the emergence of China as the main rival power and its changing strategies. Discusses the merits and shortcomings of the American World order and the critical views of the unipolar order. A fragmented, multilateral order as an alternative would require peaceful rivalry and cooperation at the same time; in designing it he assigns a role to the European Union as well.

Kulcsszavak: világrendszer, világrend, az „amerikai világrend” vívmányai és korlátai, nem-nyugati országok gazdasági emelkedése, Kína rivális hatalmi ambíciói, multilaterális világrend

Keywords: world system, world order, the „American world order”, its merits and shortcomings, the challenge of the ‘rise of the Rest’, China’s emergence as a rival power, fragmented multilateral world order

„A liberális hegemonia korszaka a múlté.”

Amitav Acharya

Kizökkent a világ – a nemzetközi politika turbulensebb és nyugtalanabb lett a 2008-as pénzügyi válság óta, amit csak tetézett a pandémia nehéz időszaka. Külpolitikai elemzők és aktív politikusok egyaránt egyre gyakrabban fejezik ki aggodalmukat a II. világháború után kialakult világrend eróziója miatt, mely a *Pax Americana* korszakának végét vetíti előre. A válság tudatát tovább mélyíti Oroszország Ukrajna elleni háborúja, amely az ENSZ alapokmányának nyílt megsértése a szervezet egyik alapítója által. Az Egyesült Államok vezette „hegemon liberális világrend” súlyos kihívásokkal néz szembe – kevésbé Amerika hanyatlása, mint inkább a nagy népességű fejlődő országok, ezen belül főként Kína világgazdasági és politikai súlyának látványos növekedése miatt, ami valóságos pánikot váltott ki a hegemon szerepét féltékenyen őrző Egyesült Államok vezető köreiből. A külpolitikai viták uralkodó témája lett a világrend elkerülhetetlen átalakulása, melyről Henry Kissinger, volt nemzetbiztonsági főtanácsadó, majd külügyminiszter, azonos tárgyú könyvében már 2014-ben így fogalmazott: „A mi korunk kitartóan, néha már szinte elkeseredetten keresi a rend valamiféle koncepcióját.” (Kissinger, 2015) A világrend átalakulásáról itthon is megjelent már két igen alapos tanulmánykötet, amelyekben neves hazai külgazdasági és külpolitikai szakértők értő elemzést nyújtanak a folyamat különböző aspektusairól (Ágh–Káncz, 2020; Ágh, 2021a, b). E rövid írásban csupán a változások történeti és elméleti perspektívába helyezésére vállalkozhatom.

A *The Economist* egyik 2023. januári számának vezető anyagából idézek: „1945 óta a világgazdaság az Amerika által felállított szabályok és normák szerint működik. Ez páratlan gazdasági integrációt eredményezett, amely fellendítette a növekedést, százmilliókat emelt ki a szegénységből, és hozzájárult a Nyugat győzelméhez Szovjetország felett a hidegháborúban. Ma ez a rendszer romlásban van. Az országok versengenek a zöld iparág állami támogatásában, elcsábítják a feldolgozóipart baráttól és ellenségtől egyaránt, és korlátozzák a javak és a tőke áramlását. Odalett a kölcsönös haszon szempontja, a nemzeti nyereség számít. Elkezdődött a nulla összegű játszmában való gondolkodás.” (The Economist, 2023) A globális gazdaságban erősödő illiberális tendenciák azonban csak a történet egyik részét jelentik. A neolibertális indíttatású gazdasági globalizáció „aranykora” leáldozott ugyan a pénzügyi világválsággal, de a globalizáció folyamata ezzel nem ér véget. Hiszen az nem csupán a gazdaságot érinti, hanem átfogja az élet sok más dimenzióját – a politikát, a kultúrát, az információ és kommunikáció forradalmát (vö. Bayer, 2021). A globalizáció végét beharangozó, a „deglobalizációt” taglaló írások (Hammes, 2019; Zeihan, 2022) is legfeljebb a *regionalizálódás* erősödését helyezik kilátásba. Eszerint a jövőben egymástól elkülönült, jól integrált gazdasági térségek jönnek létre, amelyeken belül zajlik majd a kereske-

delem, ezek védett övezeteibe húzódnak vissza a termelési és értékesítési láncok. Ha a fejlett országok, a centrumban az Egyesült Államokkal visszatáncolnának is az általuk elszabadított gazdasági globalizációtól, más államok – mindenekelőtt a nagy népességű fejlődő országok, Kína, India, Brazília stb. – tovább fogják azt vinni, a saját gazdasági és politikai érdekeiket követve (Rodrik, 2014).

A mai világrend végső soron a gazdasági globalizáció terméke, de mindenekelőtt annak politikai architektúráját jelenti. *Világrendszernek* a világ gazdasági összefüggésrendszerét szokás nevezni, amely a kapitalizmus különféle modelljein, azok kapcsolatain, végső soron a világpiac, a globális pénzügyi rendszer és a világkereskedelem működésén nyugszik. Ennek van centruma, félperifériája és perifériája a világrendszer-elméletek jól definiált értelmezésében, amelybe az egyes országok gazdasági helyzetük és súlyuk alapján besorolhatók. (Magyarország történetesen a fejlett nyugati centrum félperifériájához tartozik, ami sokat megmagyaráz a demokrácia politikai viszontagságaiból (vö. Geröcs, 2021). E rendszernek a globális kormányzást megtestesítő nemzetközi intézményei, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) szakosított szervei, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) és a különös érdekeket képviselő olyan szervezetek, mint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) és a G7 (Group of Seven, Hetek csoportja) a fejlett országok számára, valamint a G20 (Group of Twenty, G20-csoport), a davosi világgazdasági fórum, már a *világrend* architektúrájához tartoznak. A világrend fogalma a gazdasági világrendszernek a hatalmi és (nemzetközi) jogi intézményes keretét fogja át, amely politikailag biztosítja a világgazdaság alapvető működését, stabilitását, szabályozva a világrend alapvető egységeinek, a szuverén államoknak az egymáshoz való viszonyát. Alapvetően politikai fogalom tehát, mely a helyi politikai rendeket átfogó, azokkal kölcsönhatásban álló sajátos politikai rendként értelmezhető.

A világrend fogalmának nincs egységes, elfogadott definíciója. Alfred W. McCoy szerint „az egyes világrendek mélyen gyökerező, *reziliens* globális rendszerek, amelyeket a gazdasági, ideológiai és geopolitikai erők konvergenciája hoz létre” (McCoy, 2021, 31.). Alapvetően az államok és népeik kapcsolatáról alkotott széles körű egyezségeken nyugszik, melyeket írásba is foglalnak. Bármennyire amorf, nehezen megfogható absztrakciónak tűnik, a világrend reálisan létezik, amennyiben az egyes politikai egységek igazodnak az alapjául szolgáló elvek, normák és értékek egész sorához, amelyeket nemzetközi egyezmények tartalmaznak, és nemzetközi intézmények testesítenek meg. Fennállását általában valamilyen nagyhatalmi egyensúly vagy egy hegemón hatalom katonai ereje támasztja alá, mely garantálja a tranzakciók, a kereskedelmi forgalom biztonságát. Ezek az elvek és normák nem mindig erkölcsösek, például a rabszolgaság intézménye az újkorban is elfogadott volt három évszázadon át, amíg a 19. század derekán el nem kezdődött a törvényi tiltása. És a világrend uralkodó hatalmai sem mindig tartják

be a hirdetett elveket – képmutató módon gyakran áthágják a jogi normákat, amikor úgy vélik, hogy megengedhetik maguknak. A *Pax Americana* sem volt tehát teljesen békés korszak, legfeljebb a szuperhatalmak közötti katonai összecsapást gátolta meg; de ez is kevésbé a hirdetett liberális elveknek, mint inkább a nukleáris fegyverek elrettentő erejének volt köszönhető.

A mai nemzetközi rend Kissinger megfogalmazásában egy szabályokon alapuló rendszer (rules based order), amelynek főbb elemei: az államok együttműködésének elmélyítése közösen elfogadott szabályok és normák alapján; a liberális gazdasági rendszerek támogatása; a területi hódítás elutasítása, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartása; a kormányzás részvételi és demokratikus rendszereinek elfogadása. De meg kellett állapítania, hogy „a nyugati világon túli régiók, amelyek annak idején alig vettek részt ezeknek a szabályoknak a kidolgozásában, most megkérdőjelezzik az érvényességüket a mai formájukban, és világossá tették, hogy törekedni fognak a módosításukra” (Kissinger, 2015, 10.). Ennek nyilvánvaló oka, hogy a kapitalista piacgazdaság mély egyenlőtlenséget teremt, és ez gátolja az elmaradottabb térségek gazdasági felzárkózását, amit csak az állami beavatkozás, a „fejlesztő állam” aktív közreműködése ellensúlyozhat. Ez lett a titka az ázsiai „kistigrisek” gyors felzárkózásának éppúgy, mint Kína gyors gazdasági felemelkedésének.

A világrend fogalmának többféle megközelítése létezik; Kissinger főleg a rendről alkotott vallási képzetek szerint osztályozza őket. Valódi világrend szerinte korábban sohasem létezett. „Amit ma világrendnek nevezünk, azt Nyugat-Európában találták ki csaknem 400 évvel ezelőtt” – írja. Ez pedig nem egyéb, mint az ún. vesztfáliai államrendszer, melyet ma is a nemzetközi rend alapjának tekint. Forrása a harmincéves háborút lezáró békeegyezmény volt (1648). Az öldöklő harcokban egyik politikai egység sem volt elég erős ahhoz, hogy a többit legyőzze, miközben éles vallási ellentétek osztották meg őket. A világnézeti meg hasonlást mellőzve, az államok területi szuverenitásának kölcsönös elismerésében találták meg a megegyezés alapját, megteremtve a független államok rendszerét, amelynek tagjai tartózkodtak az egymás belügyeibe való beavatkozástól, és egymás hatalmi ambícióit változó hatalmi egyensúlyok révén tartották féken. „Mindegyik elismerte, realitásként fogadta el a másik belső berendezkedését és vallásválasztását” – folytatja a szerző (Kissinger, 2015, 11.). Nem voltak tudatában annak, hogy ezzel egy globálisan alkalmazható rendszer alapját teremtik meg, amelyhez később sok más állam (idővel még a leigázott gyarmati államok) is csatlakozhatnak. Kezdetben csak néhány állam volt ennek részese, ám fokozatosan terjedt odáig, hogy ma ez képezi az ENSZ alkotta államközösség alapját, melynek alapvető szabályait és normáit az ENSZ Alapokmánya foglalja magában.

A történelem korábbi szakaszaiban csak helyi birodalmi rendek léteztek, bármilyen nagy kiterjedésűek voltak is. Ezek képzelhették magukat egyedülállónak, civilizáltaknak, tekinthették a rajtuk kívül maradókat barbároknak, de regio-

nálisan korlátozottak voltak. A Római Birodalom mellett a császári Kína erre a legjobb példa, mely a leghosszabb ideig állt fenn a birodalmak közül. A Középbirodalom – a menny alatt, a föld felett – nem a szuverenitás, hanem a szuzerenitás (szuzeraignty) viszonyában állt a körülötte lévő kisebb államokkal. A fogalom azt jelzi, hogy a környező államok hierarchikus függésben voltak Kínától, amelynek adót fizettek, cserébe a biztonságért és a kereskedelmi jogokért; belső viszonyait viszont szabadon alakíthatták. Kína gazdagsága és kulturális felsőbbsege a hatalom központjából sugárzott szét a birodalom legszélső tartományaiiba.

Az iszlám egyetemes világrend-koncepciója a térítő háborúkon alapult, amelyet addig folytattak, amíg a próféta tanítását követve egységes harmónia nem uralkodik a világon. Az európai sokállamiság, mely a Római Birodalom felbomlása nyomán keletkezett, ebből a nézőpontból a gyengeség forrásának számított. „Csak egy birodalomnak kell lennie, egy hitnek és egy uralkodónak ebben a világban” – idézi Kissinger egy oszmán uralkodó nézetét (Kissinger, 2015, 14.).

A kereszténység hasonló igényeit – amelyek a konkvisztádorok hódításait a hittérítés ideológiájával igazolták – Kissinger nem taglalta részletesen, de az Újvilágba kitelepülő puritán közösségek kapcsán megemlítette a vallási buzgalom ilyen politikai kisugárzását. Ezek máig meghatározzák az amerikai politikai kultúrát, amelynek retorikája gyakran él az Exodus, a hegyen épített Város, a Szövetség és a Különleges elhivatottság vagy Küldetés erős vallási metaforáival. Még Madeleine Albright, volt amerikai külügyminiszter kijelentésében is ez köszön vissza, miszerint az Egyesült Államok „nélkülözhetetlen nemzet” (indispensable nation), amely egyedül képes fenntartani a szabályalapú világrendet. Az amerikai történész Richard Hofstadter bonmot-ja szerint Amerikának az a sors adatott, hogy nincs ideológiája, hanem maga vált ideológiává.

A világnézeti alapon definiált, eltérő világrendképzetek mellett azonban a nagy földrajzi felfedezésekkel kezdődő és a gyarmati birodalmak kiépítésével folytatódó korszak, vagyis az újkori globalizáció nyomán a világrend politikai struktúrákat is életre hívott, még ha azok időben és térben korlátozottak voltak is. Az európai hatalmak kereskedelmi hálózatai és katonai hódításai nyomán nagy kiterjedésű tengeri birodalmak jöttek létre, amelyek rendjét a hódítók szabták meg. E célból sajátos geopolitikai stratégiát alkalmaztak, amely kereskedelmi és hadiflották, erődített kikötők, háborúkkal kicsikart kereskedelmi monopóliumok és a helyi gyarmati közigazgatás hálózataiból állt. Alfred W. McCoy *To Govern the Globe* című művében (2021) részletesen tárgyalja az ibériai, a holland, majd a brit birodalmi terjeszkedés és gyarmatosítás által alakított világrend kialakulását és történelmi fejlődését. Ennek összeomlása az I. világháborúban, végül a szövetséges hatalmak győzelme 1945-ben vezetett el a mai világrendhez, amely immár valóban globális intézményekben és annak alapjait rögzítő nemzetközi jogegyezményekben testesül meg. Ez a rendszer kiállta a szovjet–amerikai hidegháborús szembenállás szakítópróbáját is. A Szovjetunió összeomlását követő ún.

posztbipoláris világrend megerősítette az Egyesült Államok hegemon pozícióját, melyet gazdasági súlya és páratlan katonai ereje, valamint kulturális és politikai kisugárzása (‘soft power’) támasztott alá (Nye, 2015).

McCoy történeti visszatekintése alapvetően a jelenlegi, az Egyesült Államok hegemoniáján nyugvó világrendet érő két súlyos kihívásra keresi a választ. Az egyik az amerikai hegemonia lassú eróziója és a hidegháborút követő „egypólusú” világrend megkérdőjeleződése, a másik Kína gazdasági felemelkedése és erősödő hatalmi ambíciója. A mai világrend lehetséges felbomlása ugyanakkor a kellő nemzetközi összefogás hiányában küszöbön álló káoszhoz vezet, miközben a mindenkit érintő klímaváltozás természeti és társadalmi katasztrófák sorával fenyeget (vö. Wallace-Wells, 2019).

Az Egyesült Államok már a 19. század vége óta szintén olyan geopolitikai stratégiát követett, amely jelentősen kiterjesztette felségterületét, erős tengeri hatalmat és támaszpontrendszert épített ki, és a Monroe-doktrína jegyében befolyása alá vonta az egész amerikai földrészt. Kivételes földrajzi adottságai, az iparosodás és két világháborúban való részvétele a győztesek oldalán predesztinálta arra, hogy felváltsa a hanyatló brit világbirodalmat. Az amerikai világrend narratívája elvileg egyenlő, szuverén államok rendjét sugallja, amelyek számára a hegemon hatalom biztosítja az olyan közjavakat, mint a kereskedelem szabadsága, a biztonság, a multilaterális együttműködés – írja Amitav Acharya *The End of the American World Order* című művében (Acharya, 2018). Amerika a II. világháború után kialakuló világrend meghatározó hatalma lett, de nem egyedül alakította azt ki, ahogy a „hegemon liberális rend” mai védelmezői szeretik beállítani. Az ENSZ létrehozásában, valamint a világgazdaságot és a nemzetközi pénzügyi rendszert stabilizáló Bretton Woods-i intézmények – a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a GATT-egyezmény (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény, később utóda a WTO) – életre hívásában csakúgy, mint az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában más államok is aktívan részt vettek, sőt gyakran kezdeményező szerepet játszottak. A hidegháború időszakában pedig ez a „világrend” globálisnak sem volt tekinthető. Nemcsak a Szovjetunió és Kína, hanem a „harmadik világ” gyarmati felszabadulásért küzdő országainak többsége is számos előnyéből ki volt rekesztve. A hidegháború legfeljebb Európában hozta el a „hosszú béke” időszakát, de a világ más részein elhúzódó, regionális háborúk és polgárháborúk dúltak. Nem minden ország számára volt tehát előnyös az amerikai hegemonia. Acharya a „jótékony” (beneficial) hegemonról és a liberális világrendről szóló öngigazoló nézeteket ezért pusztán mítoszként utasítja el, anélkül hogy kétségbe vonná Amerika meghatározó szerepét a jelenlegi világrend fenntartásában. Az amerikai önelégültség illusztrálására Hillary Clinton külügyminiszter beszédét idézi: „A II. világháború után a nemzet, amely megépítette a transznacionális vasutat, a futószalagot és a felhőkarcolókat, figyelmét a globális együttműködés pilléreinek felépítésére fordította. A harmadik világháború, melytől oly sokan

féltek, sosem jött el. És sok millió ember emelkedett ki a nyomorból, és először gyakorolhatta emberi jogait. Ezek voltak a globális architektúra jótéteményei, melyeket hosszú éveken át kovácsoltak ki mindkét pártba tartozó amerikai vezetők.” (Acharya, 2018) E véleménnyel nincs egyedül: Stephen Walt maró kritikája szerint máig ez az amerikai külpolitikai *establishment* rendíthetetlen krédója (Walt, 2018). Amerika vezető szerepe nélkül eszerint csak káosz és veszedelem vár a világra.

Az amerikai világrend előnyei – főleg a gazdasági nyitottság, a stabilitás és biztonság – elismerést érdemelnek, de az árnyoldalakat sem kellene elhallgatni (mint például a demokrácia fegyveres exportjának látványos kudarca), amelyek sok fejlődő országot hangoltak az Egyesült Államok ellen. A mai vitákban, Amerika csökkenő befolyását észelve, még hívei is elmulasztott lehetőségeket vetnek az amerikai vezetés szemére. A mai amerikai külpolitika bírálói mindenekelőtt azt róják fel, hogy az ország irdatlan összegeket – több billió dollárt – herdált el fölösleges és megnyerhetetlen katonai kalandokra, mint az iraki és az afganisztáni háború, amelyeknek a töredékéből konszolidálni lehetett volna Amerika belső helyzetét. A globalizáció legfőbb nyertesei azok az amerikai nagyvállalkozók lettek, akik óriási gazdagságot halmoztak fel, míg az amerikai munkavállalók egy részének reáljövedelme évtizedek óta stagnál. Ez súlyos belpolitikai feszültségeket és konfliktusokat szül, amelyek szélsőséges populista irányba terelik az amerikai belpolitikát.

A globalizáció legnagyobb nyertese a világgazdaságra nyitó Kína és néhány más, újonnan iparosodott, nagy népességű ország lett. Kína példátlan gazdasági növekedést produkált az elmúlt évtizedekben – harminc év alatt a világ második legnagyobb gazdasági hatalmává emelkedett (gazdasági kibocsátása vásárlóerőparitáson számolva már nagyobb, mint az Egyesült Államok teljesítménye). Bár gazdasági dinamikája az utóbbi években csökkent, a Covid-válság ellenére még mindig igen jelentős. Amerikában sokan osztják az egykor a „kínai kártyát” a szovjetekkel szemben kijátszó Richard Nixon véleményét, mely szerint „talán egy Frankenstein-t hoztunk létre”. Kína gazdasági felemelkedése pedig csak helyreállította a világgazdaságban korábban meglévő súlyát, azt a pozíciót, melyet a „gyarmati megaláztatás” korszaka előtt elfoglalt (Baldwin, 2016).

A világrend átalakulása ma nem Amerika gazdasági hanyatlásától vagy csökkenő vonzerejétől függ, hanem alapvetően strukturális okai vannak. Főként Kína és más ázsiai országok tartós gazdasági sikerei kérdőjelezik meg a nyugati modell fölényét (vö. Mahbubani, 2018; Khanna, 2019). Kína bővülő kereskedelmi kapcsolatai a fejlődő országokkal új fejlődési lehetőségeket nyitnak meg partnerei előtt is. A globalizációval, a termelési és értékesítési láncok világméretű kiépítésével a „konnektivitás” vált a gazdasági fejlődés előmozdítójává. Parag Khanna szerint a globalizált világban fontosabbá vált az, ami összeköti, mint ami szétválasztja az egyes országokat (Khanna, 2016). Ennek a stratégiának felel meg az

„új kínai selyemút”, illetve az ambíciózus Egy Övezet, Egy Út program meghirdetése. Eszterhai Viktor szerint ezzel „Kína a külföldi projektjeit egy egységes márkanév alatt foglalta össze” (Eszterhai, 2021, 177.). A klasszikus geopolitikával szemben Kína a „geostratégia” luttwaki koncepcióját, a gazdasági befolyást helyezi előtérbe. A politikai koordináció és a fizikai infrastruktúra fejlesztésével új szabadkereskedelmi övezetet kíván létrehozni – miáltal az egész eurázsiai kontinenst átszelve, gyorsvasúttal egészen az Atlanti óceánig terítheti a kínai árukat. Az afrikai kontinensen eszközölt infrastrukturális beruházásaihoz pedig kikötői bázisokkal biztosít tengeri szállítási útvonalakat, és tenger alatti kommunikációs kábeleket telepít. „A konnektivitás-projektek alkalmasak arra, hogy a nemzetközi együttműködést új hálózatba terejék, amelyben mérete miatt egy Kína számára előnyös aszimmetria érvényesül” – írja Eszterhai. Fontos körülmény, hogy ez nem jár együtt katonai expanzióval – ellenben mégis „alkalmas arra, hogy békés módon aláássa az USA globális vezető szerepét” (Eszterhai, 2021, 178.).

Az amerikai külpolitika alakítói Kína látványos gazdasági expanzióját fenyegetőnek ítélik meg. Miután nem sikerült nagyobb befolyást kieszközölnie a Világbankban, Kína megalapította az Ázsiai Infrastrukturális és Beruházási Bankot, melyben igen sok európai ország is részvényes lett – az amerikai figyelmeztetés ellenére –, ami szintén aggodalmat váltott ki. E bank kihelyezett fejlesztési hitelei, melyekhez a fejlődő országok is könnyebben jutnak hozzá, ma nagyobb összeget tesznek ki, mint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) hitelei együtt. Barack Obama elnök ki is adta az „Ázsia felé fordulás” (Pivot to Asia) új külpolitikai irányelvét, melyet Donald Trump elnöksége idején egyfajta kereskedelmi és vámháború is követett Kínával szemben. Joe Biden elnöksége sem enyhített ezen sokat. Kínával szemben ma egy új hidegháború kibontakozásának lehetünk tanúi, ami egyelőre nem fenyeget közvetlen katonai összeütközéssel, de hosszú távon nem sok jót ígér.

Természetesen az emelkedő gazdaságú országoknak is megvannak a maguk problémái, mint például a közepes jövedelem csapdája, melynek értelmében egy közepes jövedelmi szint elérése után a gyors növekedést tartós stagnálás követheti. Emellett Kínát a növekvő egyenlőtlenségek miatt belső instabilitás is fenyegeti, regionális konfliktusok jelentkeznek, végül demográfiai válsággal is szembesül a túl sokáig követett egykepolitika miatt (Györffy, 2021, 151.). Ugyanakkor Amerika sok téren megőrzi tartós előnyét, így a termelékenységben, a kutatás és fejlesztés terén, és demográfiai mutatói is sokkal kedvezőbbek, a bevándorlással szembeni nagyobb nyitottsága eredményeként.

Egy kínai hegemonián nyugvó világrend semmivel sem lenne jobb: autoriter berendezkedése, az emberi jogok megsértése, a Dél-kínai-tenger beltengerként való kezelése nem kínál vonzó perspektívát, és az ország szomszédaival való viszonya sem felhőtlen. Kína a korábnál asszertívabb magatartása ellenére nem tör globális vezető szerepre, nem megdönteni akarja a világrend intézményeit,

hanem változtatni kíván rajtuk. Nem veheti fel a versenyt Amerika katonai arzenáljával, de képes saját érdekszféráját olcsóbb, de hatásos fegyverekkel megvédeni. A felemelkedő hatalmak nem járhatják be ugyanazt az utat, mint egykor a fejlett országok. Amerika multilaterális elkötelezettségét szelektívnek és önérdékűnek találják, és a modernitásnak más, a nyugatitól eltérő változatát keresik, illeszkedve saját kulturális tradícióikhoz, ragaszkodva saját politikai elképzeléseikhez. A világ számára az lenne előnyös, ha a kínai–amerikai viszony az „együttműködő versengés” kereteiben maradna, partneri viszonyt fenntartva az olyan közös globális feladatok megoldása érdekében, mint a nemzetközi béke és biztonság garantálása, a nukleáris non-prolifерáció, a klímaváltozás megfékezése és a gazdasági fejlődés fenntartása (vö. Fehér, 2021, 89–116.).

Graham Allison *Destined for War* című, nagy vitát kiváltó munkájában „Thuküdidész csapdájához” hasonlította a kialakult helyzetet (Allison, 2018). Történelmi elemzése szerint a mindenkori hegemon hatalom többnyire háborúval próbálta megállítani új, rivális hatalmak felemelkedését. Művét figyelmeztetésnek szánta egy új hidegháború fenyegető árnyékában. Acharya szerint azonban az ilyen történelmi analógiák tévesek, mert a mai helyzet teljesen eltér akár az antikvitás, akár a 19. századi nagyhatalmak viszállyaitól. Az új helyzet új megközelítéseket igényel. A realista külpolitikai iskola doyenje, Stephen Walt ezért élesen ostromozza az amerikai külpolitikai establishment egészét, amiért nem képesek letérni a kitaposott utakról, amelyek ma már nem járhatók (Walt, 2018). A hegemoniához való ragaszkodás veszélyes polarizációhoz vezet; jobb alternatíva egy fragmentált, multilaterális világrend elfogadása, amely a versengés és együttműködés új egyensúlyát hozza létre. Az Európai Unió is hozzájárulhat ehhez, feltéve, hogy tovább halad egy jobban integrált, „szociális Európa” felé, politikailag egységesebbé válik, és stratégiai önállóságra tesz szert (vö. Ágh, 2021a, b). Ennek hiányában előfordulhat, hogy globális játékosként súlytalanná válik, kirekesztve magát az új világrend létrehozásából.

IRODALOM

- Acharya, Amitav (2018): *The End of the American World Order*. 2nd ed. Cambridge. UK–Medford, MA: Polity Press, ISBN 9781509517114
- Ágh Attila (szerk.) (2021a): *Az új világrend kialakulása. Az EU–USA–Kína hatalmi háromszög*. Budapest: Noran Libro Kiadó, ISBN 9789635173518
- Ágh Attila (2021b): Európa „szabadságharca“ az új világrendben: Az EU–USA–Kína háromszög feszültségei a húszas évek elején. In: Ágh Attila (szerk.): *Az új világrend kialakulása. Az EU–USA–Kína hatalmi háromszög*. Budapest: Noran Libro Kiadó, 7–58. ISBN 9789635173518
- Ágh Attila – Káncz Csaba (szerk.) (2020): *Változó világrend. A bizonytalanság kora a nemzetközi politikában*. Budapest: Noran Libro Kiadó, ISBN 9789635171552
- Allison, Graham (2018): *Destined for War. Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston–New York: Mariner Books, ISBN 9780544935273

- Baldwin, Richard (2016): *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press, ISBN 9780674660489
- Bayer József (2021): *Felbolydult világ. Tanulmányok a globalizációról*. Budapest: Napvilág Kiadó, ISBN 9789633384695
- Eszterhai Viktor (2021): Kína új külpolitikai stratégiája a megváltozó világrendben: konnektivitás mint befolyásépítő eszköz és hatása az Európai Unióra. In: Ágh Attila (szerk.): *Az új világrend kialakulása. Az EU–USA–Kína hatalmi háromszög*. Budapest: Noran Libro Kiadó, 169–188. ISBN 9789635173518
- Fehér Zoltán (2021): A világrend átalakulása, az Amerikai Egyesült Államok nagystratégiája és Kína kihívása a 21. században. In: Ágh Attila (szerk.): *Az új világrend kialakulása. Az EU–USA–Kína hatalmi háromszög*. Budapest: Noran Libro Kiadó, 89–124. ISBN 9789635173518
- Geröcs Tamás (2021): *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történelmi perspektívában*. (Helyzet Műhely Könyvek) Budapest: Napvilág Kiadó, ISBN 9789633383254
- Györffy Dóra (2021): Amerika vagy Kína hanyatlík? In: Ágh Attila (szerk.): *Az új világrend kialakulása. Az EU–USA–Kína hatalmi háromszög*. Budapest: Noran Libro Kiadó, 145–167. ISBN 9789635173518
- Hammes, Thomas X. (2019): *Deglobalization and International Security*. New York–Amherst: Cambria Press, ISBN 9781621964735
- Khanna, Parag (2016): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. (ford. Palik Júlia) Budapest: HVG Könyvek, ISBN 9789633043776
- Khanna, Parag (2019): *The Future is Asian*. New York: Simon and Schuster, ISBN 9789633046623
- Kissinger, Henry (2015): *Világrend*. (ford.: Kállai Tibor, Pataky Éva) Budapest: Antall József Tudásközpont, ISBN 9786155559075 (Eredeti kiadás: Kissinger, Henry (2014): *World Order*. New York: The Penguin Press, ISBN 9780143127710
- Mahbubani, Kishore (2018): *Has the West Lost It? A Provocation*. New Delhi: Allen Lane, ISBN 9780241312865
- McCoy, Alfred W. (2021): *To Govern the Globe: World Orders & Catastrophic Change*. Chicago: Haymarket, ISBN 9781642595789
- Nye, Jr. Joseph S. (2015): *Is the American Century Over?* Cambridge, UK: Polity Press, ISBN 9780745690063
- Rodrik, Dani (2014): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. (ford. Felcsuti Péter) Budapest: Corvina Kiadó, ISBN 9789631361810
- The Economist (2023): The Destructive New Logic that Threatens Globalisation. *The Economist*, 12 January 2023.
- Wallace-Wells, David (2019): *The Uninhabitable Earth. A story of the Future*. New York: Tim Dugan, ISBN 9781501196263
- Walt, Stephen M. (2018): *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux, ISBN 9780374280031
- Zeihan, Peter (2022): *The End of the World is Just the Beginning. Mapping the Collapse of Globalization*. London: Harper and Collins, ISBN 9780063230477